

Dr. Raimundas JURKA

Mykolo Romerio universiteto
Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso
katedros lektorius
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Tel. (8 5) 271 46 39
El. p. *rjurka@mruni.lt*
Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos
Baudžiamosios justicijos
departamento direktorius
Gedimino pr. 30/1, LT-01104 Vilnius
Tel. (8 5) 266 29 94
El. p. *r.jurka@tm.lt*

PROCESO PER KUO TRUMPIAUSIĄ LAIKĄ TEISINIS PRINCIPAS: SAMPRATA IR REALIZAVIMO PROBLEMOS

Straipsnyje nagrinėjama proceso per kuo trumpiausią laiką teisinio principo samprata ir jo realizavimo problematika. Remiantis atlikta analize, atskleidžiama principo esmė ir reikšmė. Be kita ko, daroma išvada, kad šio principo galiojimas siejamas ne tik su įtarimo pareiškimo ar kaltinimo momentu, bet ir su pagrįstu manymu, jog atitinkami procesą vykdančių institucijų ar pareigūnų procesiniai veiksmai gali simbolizuoti tikėtiną asmens baudžiamąjį persekiojimą (kaltinimą). Autorius, apibendrindamas čia pateiktus argumentus, taip pat formuluoja išvadą, kad, be kitų proceso trukmės vertinimo aspektų, būtina atsižvelgti ir į proceso dalyvių – šiuo atveju įtariamojo, kaltinamojo ar nuteistojo – procesinio intereso esmę baudžiamojoje byloje.

ĮVADAS

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso [2] (toliau vadinama BPK) 44 str. 5 dalyje numatyta, kad kiekvienas nusikalstamos veikos padarymu kaltinamas asmuo turi teisę, kad jo bylą per kuo įmanomai trumpiausią laiką lygybės ir viešumo sąlygomis teisingai išnagrinėtų nepriklausomas ir nešališkas teismas. Šio reikalavimo teisinį pamatą nulemia BPK 1 str. numatyta baudžiamojo proceso paskirtis. Atrodytų, jog šios nuostatos geriausiai apibūdi-

na kaltininko teisinės padėties užtikrinimo baudžiamojoje procesinėje veikloje reikalavimus, nuo kurių įgyvendinimo priklauso, ar asmens atžvilgiu baudžiamajame procese bus elgiamasi teisingai bei sąžiningai. Deja, šių tinkamo proceso principo sudedamųjų elementų – reikalavimų – turinys ne tik nėra visiškai atskleistas, bet kartais jų sąvokomis paviršutiniškai spekuliuojama, viso to nesiejant nei su teisės doktrina, nei teisine praktika. Taip yra ir su teisės į baudžiamąjį procesą per kuo trumpiausią laiką arba dar kitaip – teisės į greitą procesą principo turiniu. Paklausus konkrečiai, nuo kurio laiko (momento) ar proceso etapo asmuo turi teisę reikalauti, kad baudžiamasis procesas vyktų be pateisinamo delsimo, kada ši teisė nustoja galioti, kokiais kriterijais derėtų vadovautis siekiant įvertinti, ar baudžiamoji procesinė veikla yra ar buvo atliekama be pateisinamo delsimo, kaip šiuos kriterijus reikėtų diferencijuoti, iškyla įvairių teorinių diskusijų ir praktinių vertinimų. Vadinasi, iki šiol Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje vis dar nėra aiškus analizuojamo principo turinys. Tiesa, šiuo klausimu yra nemažai pasisakoma Europos žmogaus teisių teismo (toliau – EŽTT), Lietuvos Aukščiausiojo Teismo ir kitų teismų praktikoje. Vis dėlto nuostata, kad reikalavimas baudžiamąjį procesą atlikti per įmanomai trumpesnę laiką – yra laikas nuo kaltinimo Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos [1] (toliau – Konvencija) 6 str. prasme pareiškimo asmeniui, kad jis padarė nusikalstamą veiką, iki sprendimo procese priėmimo, nėra aiški nacionalinės teisės rėmuose. Mat EŽTT sąvoką „kaltinimo pareiškimas“ įvardija kaip savarankišką sąvoką, kurios aiškinimas šiame kontekste sudaro nacionalinės teisės dalyką. Taigi analizuojamo principo suvokimą bei aiškinimą lemia Lietuvos baudžiamojo proceso esminės nuostatos.

Operuojant analizuojamo principo turinio elementais, dažnai pritrūksta aiškaus supratimo apie tai, kada atitinkama teisinio proceso trukmė, pavyzdžiui, 1–2 metai, yra pateisinama, o kada procesas, teužtrukęs vos kelis mėnesius, laikomas nepateisinamai ilgu. Todėl čia, kaip minėta, kyla klausimai dėl proceso trukmės skaičiavimo atspirties momento (taško), taip pat trukmės vertinimo kriterijų, kurių visuma konkrečioje baudžiamojoje byloje ir sudaro teisinio vertinimo dalyką. Galiausiai ši pasirinkta tyrinėjimo tematika artina prie atsakymo į klausimą, koks gi yra proceso per trumpiausią laiką ir proceso visapusiškumo (išsamumo) principų santykis, kokie yra šios sąveikos vertybiniai svertai.

Šio mokslinio straipsnio tyrimo objektas yra baudžiamieji procesiniai teisiniai santykiai, atsiradę įgyvendinant asmens teisę į procesą per kuo trumpiausią laiką. Tematikos esmėtyrą sudaro paieška atsakymų į klausimus, kokia šio prin-

cipo esmė ir reikšmė, nuo kada jis pradeda galioti, kokie yra proceso per kuo trumpiausią laiką vertinimo aspektai.

Pagrindinis šio straipsnio tikslas – pateikti proceso per kuo trumpiausią laiką principo esmės ir reikšmės analizę, padėsiančią atsakyti, nuo kurio baudžiamosios bylos momento asmuo turi teisę reikalauti tinkamo proceso savo atžvilgiu, kokie yra proceso trukmės vertinimo aspektai.

Prie čia formuluojamų išvadų buvo prieita taikant įvairius mokslinio tyrimo metodus. Apibendrinimų ir išvadų teisingumui ir patikimumui įvertinti buvo taikyti kompleksiniai loginio, sisteminio, lyginamojo ir dokumentinės analizės metodai.

Proceso per kuo trumpiausią laiką principo esmė

Vienas pirmųjų istorinių teisės šaltinių, kurio nuostatos liudija apie proceso trukmės svarbą, yra seniausias rašytinis romėnų teisės šaltinis. Tai XII lentelių įstatymai, kuriais buvo įtvirtinta vadinamoji „*vienos dienos taisyklė*“: byla privalanti būti išnagrinėta ir sprendimas joje priimtas iki saulei nusileidžiant [11, p. 24, 25, 30]. Analizuojamo principo esmę dar XVIII a. bandė apibrėžti ir Č. Bekarija (Cesare Beccaria) savo knygoje „Apie nusikaltimus ir bausmes“ (1766 m.). Joje filosofas paprastai, tačiau gana tiksliai pastebėjo, kad kaltininkas turi būti baudžiamas greitai, nes tai „*trumpina nusikaltėliui beprasmiškas ir žiaurias kančias laukiant kažko nežinomo, padidinto jo vaizduotėje ir jausmuose*“ [5, p. 22]. Kalbant autoriaus žodžiais, nusikaltėlį reikia greitai bausti, idant jis nepatirtų fizinių ir dvasinių kančių, kurios visą šį baudimo, persekiojimo procesą paverstų nežmonišku ir vargu ar prasmingu. Tačiau natūralu, kad visa tai tėra tik dalis analizuojamo principo esmės. Mat šiuolaikinėje teisinėje veikloje baudžiamąjo proceso per kuo trumpiausią laiką principo matmens klausimas yra labiau išplėtotas. Šio principo fone reikia matyti ne tik valstybės pareigą imtis visų įmanomų priemonių, kad teisinis procesas netruktų ilgai, bet ir asmens, kurio atžvilgiu vyksta procesas, elgesį, bylos sudėtingumą ir t. t.

Autoriaus nuomone, prieš apibrėžiant analizuojamo principo esmę, derėtų aiškiai atsakyti į klausimą, kodėl pasirinktas būtent toks principo pavadinimas – procesas per kuo trumpiausią laiką (beje, toks, o ne kitoks principo pavadinimas vartojamas ir atitinkamose BPK nuostatose – 2, 44, 60, 175, 176, 178, 189, 460 str.). Mat baudžiamąjo proceso teisės teorijoje galima rasti įvairių šio principo pavadinimo interpretacijų, atitikmenų. Tai daryti reikia dėl to, jog nuosekli principo esmės bei jos turinio analizė galima tik tuo atveju, kuomet

nekyla abejonių dėl paties tyrinėjamo objekto vardo. Kitaip tariant – išgryninto, tikslaus bei nedviprasmiško principo pavadinimo reikia lyg tvirto pamato, ant kurio konstruojama visa ši analizė. Taigi, teorijoje ir praktikoje analizuojamas principas įvardijamas gana įvairiai – tai ir teisės į greitą procesą principas, proceso operatyvumo principas, nepateisinamo delsimo draudimas, neuždelsto proceso principas, procesas per protingą terminą ir pan.

Autoriaus nuomone, analizuojamo principo pavadinimas – procesas per kuo trumpiausią laiką, – skirtingai nei kiti šio principo pavadinimai, bene tiksliausiai nusako jo idėją: baudžiamasis procesas, nepaisant jo procesinės formos, turi būti laisvas nuo nebūtino ar nenorimo užlaikymo (delsimo). Bet kuris baudžiamajoje byloje vykstantis teisinis procesas neatsiejamas nuo, šiame kontekste kalbant, pagrindinio veiksnio – laiko ir proceso veiksmų dimensijos (savitarpio santykio), kurią gali lemti būtinumas ar poreikis užtikrinti kitų baudžiamajo proceso orbitoje esančių principų reikalavimus. Manymas, jog taip įvardijamas principas geriausiai atspindi jo baudžiamajoje procesinėje veikloje esmę, grindžiamas ir tuo, jog, kaip bus kalbama vėliau, baudžiamosios bylos tyrimo ir nagrinėjimo per kuo trumpiausią laiką reikalavimas neatsiejamas nuo baudžiamajo proceso teisės teorijoje nusistovėjusių trijų veiksmių: bylos sudėtingumo, valdžios institucijų elgesio ir, pavyzdžiui, įtariamajo ar kaltinamojo elgesio byloje. Visi šie veiksniai, kurių visuma vertintina pagal konkrečios bylos faktines aplinkybes, leidžia matyti analizuojamo principo visuminį paveikslą, kurio spalvinius potėpius ir galima įvardyti kaip konkrečius bylos duomenis. Vis dėlto analizuojamo principo kitoks įvardijimas (greitas procesas, nepateisinamo delsimo draudimas ir kt.) vertintinas kaip vienpusiškas traktavimas, nes konkrečiu atveju neatsižvelgiama į vieną ar kitą aplinkybę. Pavyzdžiui, neatsižvelgiama į paties kaltininko elgesį baudžiamajo proceso metu, kuomet įtariamasis, kaltinamasis ar jo gynėjas sąmoningai piktnaudžiauja savo procesinėmis teisėmis, dėl to procesas yra vilkinamas. Taigi, skaitytojui turbūt tapo aišku, jog šio principo aiškinimui ir taikymui nepakanka požiūrio *en face* (prancūzų k. iš priekio), nes principas teisingai bus regimas, vaizdžiai tariant, tik „trimatėje erdvėje“, t. y. visapusiškai vertinant baudžiamąjį procesą vykdančių subjektų veiklą, proceso dalyvių elgesį bei galiausiai faktinį ir juridinį bylos sudėtingumą. Tiesa, kai kurie autoriai (pvz., S. Zappala, S. Trechsel) bando diferencijuoti analizuojamo principo esmę priklausomai nuo jo įvardijimo. S. Zappala, komentodamas žinomą Tarptautinio Baudžiamajo Tribunolo buvusiąją Jugoslavijai *Blaškić* bylą, nurodo, jog šio teismo teisėjų kolegija pagrįstai atkreipė dėmesį

į tai, jog principų – procesas per protingą terminą ir nepateisinamo delsimo draudimas – esmė nėra ta pati. Plėtodamas teismo motyvaciją, autorius aiškina, kad proceso per protingą terminą principo sąvoka vartotina tuomet, kai kalbama apie procesinių prievartos priemonių taikymo laiką, tuo tarpu kiti baudžiamąjo proceso procedūrų atvejai, t. y. tyrimo veiksmų atlikimas, įrodinėjimas, ikiteisminio tyrimo organizavimas ir pan., atitinka nepateisinamo delsimo draudimo sąvoką [13, p. 117]. Autorius S. Trechsel taip pat pastebi, kad minėtieji principai išties nėra tapatūs, o juolab – proceso be pateisinamo delsimo reikalavimas iš esmės apima proceso per protingą laiką sąvoką, mat, kaip rašo autorius „*protingas laikas bus toks, kiek jis nebus uždelstas*“ [10, p. 135]. Vertinant šiuos teiginius vis dėlto nereikėtų pamiršti, jog teisingumui vykdyti reikia laiko. Todėl manytina, kad nesvarbu, koks klausimas būtų sprendžiamas baudžiamajame procese, visam procesui, kaip vientisai sistemai, taikomas tas pats reikalavimas – atlikimo per kuo trumpiausią laiką principas. Taigi, ar tai būtų atliekami tyrimo veiksmai, įgyvendinamas įrodinėjimo procesas, ar taikoma procesinė prievarta ar pan., teisingumo bei tiesos nustatymo turi būti siekiama per trumpiausią laiką. Priešingu atveju tai menkintų teisingumą, kaip procesą ir kaip rezultatą.

Apibendrinant šį klausimą konstatuotina, kad principo formuluotė „procesas per kuo trumpiausią laiką“ geriausiai atspindi analizuojamo klausimo esmę. Mat, pirma, ji nusako nuo subjektyviųjų ir objektyviųjų veiksmų priklausantį baudžiamąjį procesą vykdančių pareigūnų ir institucijų elgesį, galintį turėti įtakos bylos tyrimo ir išnagrinėjimo trukmei. Juos sudaro aplinkybės, kurios, viena vertus, nepriklauso nuo procesą vykdančių pareigūnų valios, profesionalumo. Kita vertus, žmogiškasis veiksnys ar kitos aplinkybės gali tiesiogiai sąlygoti pareigūnų elgesį. Antra, atskirų proceso dalyvių elgesys, kurį taip pat gali lemti tiek subjektyvūs, tiek ir objektyvūs veiksniai, irgi suponuoja proceso trukmės kiekybinius bei kokybinius rodiklius. Ir, trečia, – baudžiamosios bylos sudėtingumo faktiniai bei juridiniai aspektai, kaip objektyvusis veiksnys, taip pat turi įtakos „trumpiausio laiko“ sąvokos interpretacijoms, kurios, žinoma, neatšiejamos nuo kitų baudžiamąjo proceso principų turinio.

Pereinant prie proceso per kuo trumpiausią laiką principo esmės, reikia pastebėti, jog įstatymų leidėjas baudžiamąjo proceso įstatymuose neatskleidžia šio principo turinio, nes jo aiškinimą ir taikymą kiekvienu konkrečiu atveju lemia faktinės bylos aplinkybės. Dėl to, šio principo esmėtyros kontekste, matyt, pakaktų atsakyti į klausimą, kokie yra pagrindiniai analizuojamo principo reikalavimai, kokia jų reikšmė. Minėta, kad bet kurios procesinės formos bau-

džiamasis procesas turi būti laisvas nuo nebūtino ar nenorimo delsimo. Vadinasi, tai viso baudžiamojo proceso principas, kurio reikalavimų būtina laikytis tiek visą procesą sudarančių etapų ciklo metu, tiek ir nepriklausomai nuo pasirinktos procesinės formos tirti ar nagrinėti baudžiamąją bylą (t. y. nesvarbu, ar procesas vyksta viešojo, ar privataus kaltinimo tvarka, ar vadovaujantis pagreintinto proceso taisyklėmis ir t. t.). Vadinasi, analizuojamo principo reikalavimai adaptuojami pagal kiekvienai proceso stadijai keliamus uždavinius, pagal skirtingų procesinių formų paskirtį ir pan. Taigi, ikiteisminio tyrimo pareigūnai, prokuroras ar teismas turi imtis visų įstatymo nustatytų priemonių ir būdų, kad nusikalstama veika būtų tiriama bei nagrinėjama per kuo trumpiausią laiką, kad procesas visose stadijose būtų intensyvus, jog kiekvienas asmuo, kurio atžvilgiu vyksta procesas, būtų apsaugotas nuo ilgai trunkančios psichologinės įtampos ar išgyvenimų dėl neaiškaus likimo. Taigi, jei neužtikrinamas procesas per kuo trumpiausią laiką, žmogus gali atsidurti „ilgo netikrumo“ būsenoje (*Kionig prieš Vokietiją* byla (1978 m.)). Be to, neuždelstas procesas negali būti garantuojamas aukojant kitų proceso dalyvių teises ir interesus. Asmuo, kuriam pranešama apie įtarimą, bet kurioje baudžiamojo proceso stadijoje gali prašyti apginti jo teisę į įmanomai trumpesnę bylos išsprendimą, jeigu mano esant nepateisinamo delsimo požymių. Mat teisės pažeidimas gali sietis su kitų pamatinių žmogaus teisių pažeidimais: judėjimo laisvės, teisių į turtą ribojimai, darbo ir kitos teisės. Ši asmens teisė suponuoja atitinkamų valstybės institucijų ir pareigūnų pareigą daryti viską, kad procesas vyktų be nereikalingo delsimo, atsakingai ir stropiai. Delsimu apibūdinamas toks proceso laikotarpis, kuriuo neatliekama jokių procesinių veiksmų arba jų atlikimo trukmė laikytina per ilga, pvz., kai per ilgai vykdomos ekspertizės (*Girdauskas prieš Lietuvą* byla (2003 m.) [24]). Situacija, kai baudžiamojoje byloje ilgesnį laiką neatliekama jokių procesinių veiksmų, EŽTT praktikoje vadinama sunkiausia procesinio delsimo forma (*Schumacher prieš Liuksemburgą* byla (2003 m.) [23]). Be to, EŽTT taikliai pastebėjo *Bottazzi prieš Italiją* (1999 m.) byloje, jog teisingumas turi būti vykdomas be jokio delsimo, kuris gali sukelti grėsmę teisingumo veiksmingumui ir patikimumui [19].

EŽTT bei Lietuvos teismų praktikos analizė leidžia teigti, jog proceso per kuo trumpiausią laiką reikalavimo turinį sudaro tai, jog, pirma, proceso veiksmai (apklausos, objektų tyrimai, akistatos ir pan.) turi būti atliekami greitai ir operatyviai: „[...] *operatyvumas reiškia, jog tik atitinkantys šią sąlygą ikiteisminio tyrimo institucijų ir pareigūnų veiksmai laikytini teisėtais. Didžiausia atsakomybė*

už bylos parengimo trukmę, bylos vilkinimo negalimumą tenka ikiteisminio tyrimo institucijų pareigūnams, tiriantiems bylą ir kontroliuojantiems bylos ikiteisminio tyrimo atlikimą. [...] nagrinėjamoje byloje [...] vertintina, ar kvalifikuotam tyrimui atlikti buvo būtina išnaudoti visą 187 d. suėmimo laikotarpį, ar tam esamomis sąlygomis turėjo pakakti mažiau laiko. Tik nustatčius, jog ikiteisminio tyrimo institucijos bei pareigūnai dėjo pastangas veikti kuo operatyviau, galima pateisinti tokio tyrimo, tuo pačiu ir kardomojo kalinimo (suėmimo) trukmę“ [25]. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas šioje byloje pažymėjo, kad „[...] visa suėmimo trukmė, tiek ir tarpiniai suėmimo terminai turi būti adekvatūs ikiteisminio tyrimo konkrečių procesinių veiksmų atlikimui sunaudotam laikui. Nukrypimas nuo operatyvaus bylos tyrimo, nepagrįstai ilga trukmė tarp atskirų procesinių veiksmų atlikimo, reikštų tyrimo institucijų procesinius pažeidimus [...]“. Antra, procesinių sprendimų priėmimo procedūros neturi užtrukti. Trečia, tarpai tarp proceso veiksmų turi būti kuo trumpesni. Ketvirta, taikant kai kurias procesines prievartos priemones (pavyzdžiui, suėmimą), jų laikotarpiu būtina greitai ir intensyviai atlikti atitinkamus tyrimo veiksmus: „[...] asmens teisė į bylos nagrinėjimą per įmanomai trumpiausią laiką reiškia ne tik tai, jog visais atvejais ikiteisminio tyrimo bei bylos nagrinėjimo teisme trukmė, suimtojo asmens laikymo kardomajame kalinyje laikotarpis negali viršyti baudžiamąjo proceso įstatymuose nustatytų terminų, bet ir faktinė procesinių veiksmų atlikimo trukmė, laikotarpiai tarp atskirų procesinių veiksmų turi būti pateisinantys būtinumą laikyti asmenį suimtą. [...] byloje sprendžiant žalos atlyginimo dėl nepagrįstai ilgos suėmimo trukmės ginčą vertintina, ar kvalifikuotam tyrimui atlikti buvo būtina išnaudoti visą 187 dienų ieškovo suėmimo laikotarpį, ar tam esamomis sąlygomis turėjo pakakti mažiau laiko“ [28]. Kitaip tariant, procesas, taikant procesinės prievartos priemones, turi būti koncentruotas.

Kaip matyti, analizuojamo principo reikalavimo turinys tiesiogiai apima baudžiamąjo proceso teisinius santykius. Vis dėlto reikia sutikti, kad šis principas, dėl jam būdingo integralumo, neišvengiamai turi reikšmės ir kitiems, tiesiogiai su baudžiamosios bylos išsprendimu nesusijusiems santykiams. Kitaip tariant, šis principas apima ir visus kitus klausimus, neturinčius tiesioginio ryšio su baudžiamosios bylos dalyku, pavyzdžiui: „Pagal Konstitucijos 115 straipsnio 2 punktą teisėjai atleidžiami iš pareigų įstatymo nustatyta tvarka pasibaigus įgaliojimų laikui arba sulaukę įstatyme nustatyto pensinio amžiaus. Teismų įstatymo 57 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad apygardų teismų teisėjai skiriami iki to laiko, kai jiems sukaks 65 metai. Jeigu bylos nagrinėjimo metu pasibaigia teisėjo įgaliojimų laikas, jo įgaliojimai pratęsiami tol, kol byla bus baigta nagrinėti arba

jos nagrinėjimas bus atidėtas [...]. Taigi teisėjo įgaliojimai pratęsimi tik tuo atveju, jeigu įgaliojimų laikas pasibaigia bylos nagrinėjimo metu, ir tik tol, kol byla bus baigta nagrinėti arba jos nagrinėjimas bus atidėtas, be to, tik nebaigtoms nagrinėti byloms, kurias būtina per įmanomai trumpiausią laiką išnagrinėti. Dėl šios priežasties Lietuvos Respublikos Prezidento dekretuose dėl teisėjų įgaliojimų pratęsimo nurodomos konkrečios nebaigtos nagrinėti bylos ir, kai tik jos baigiamos nagrinėti, tokių teisėjų įgaliojimai nustatyta tvarka nutraukiami“ [26].

Proceso per kuo trumpiausią laiką esmė būtų tokia – procesiniai veiksmai ir sprendimai byloje turi būti atliekami ar priimami per pagrįstą, pateisintą bylos aplinkybėmis laiko terminą. Šio principo reikšmė ta, kad, pirma, jis padeda užtikrinti proceso dalyvių teises ir teisėtus interesus: „bylos išnagrinėjimo per įmanomai trumpiausią laiką tikslas yra garantuoti, kad asmens, dėl kurio vyksta procesas, netikrumo dėl savo teisių ir pareigų būsena būtų kaip įmanoma greičiau nutraukiama išsprendžiant procese keliamus klausimus teismo procesiniu sprendimu, siekiant užtikrinti tiek paties asmens, tiek bendrąjį teisinio tikrumo interesą“ [31]. Antra, šio principo reikalavimų vykdymas sudaro prielaidas procesą konkrečioje byloje įvardyti kaip efektyvų, t. y. kitais žodžiais tariant – šio principo įgyvendinimas laikytinas rodikliu, žyminčiu, ar baudžiamasis procesas ištis duoda kokių nors rezultatų. Trečia, procesas per kuo trumpiausią laiką lemia visuo-
menės narių pasitikėjimą teisingumo ir teisės saugos institucijomis ir teisiniu procesu apskritai. Ketvirta, įmanomai trumpo proceso vykdymas leidžia teigti, jog siekiama palaikyti pusiausvyrą tarp šio principo ir kitų, savo prigimtimi turinčių priešingą rakursą, principų, pavyzdžiui, išsamumo ir pan. Nuolatinė šių principų reikšmingumo baudžiamajame procese kova puoselėja mintį, kad neišvengiamai būtina šių pamatinių gairių pusiausvyra negu vien tik spartus, tačiau neužbaigtas teisinis procesas. Galiausiai, penkta, – šis principas konkrečioje baudžiamojame byloje leidžia identifikuoti proceso trukmės skaičiavimo atspirties momentą, t. y. galima atsakyti į klausimą, nuo kurio baudžiamosios procesinės veiklos momento asmuo turi teisę reikalauti, kad procesas būtų atliktas per kuo trumpiausią laiką.

PROCESO PER KUO TRUMPIAUSIĄ LAIKĄ PRINCIPO GALIOJIMO RIBAS

Analizuojant proceso per kuo trumpiausią laiką principo galiojimo ribas, kaipmat iškyla klausimas, nuo kada asmuo įgyja teisę reikalauti tokio proceso. Kitaip tariant, principinės BPK nuostatos įpareigoja atitinkamus subjektus pro-

cesinę veiklą atlikti per kuo trumpiausią terminą, tačiau vis tiek lieka neaišku, kada tokia pareiga atsiranda. Šiuo atžvilgiu iš dalies atsakymą galima rasti EŽTT jurisprudencijoje. Šis teismas nurodo, kad reikalavimas baudžiamąjį procesą atlikti per kuo trumpiausią laiką yra laikas nuo kaltinimo Konvencijos 6 str. prasme pareiškimo asmeniui, jog jis padarė nusikalstamą veiką iki priimant procese sprendimą (žr. *Šleževičius prieš Lietuvą* (2001 m.) [22]) arba dar kitaip – „greito proceso periodas turi prasidėti tą dieną, kada asmuo apkaltinamas“ (*Neumeister prieš Austriją* (1968 m.) [14]). Taigi, Konvencija nustato, kad procesas per kuo trumpiausią laiką turi būti užtikrinamas nuo baudžiamojo kaltinimo pareiškimo momento. Tačiau šis klausimas nėra toks paprastas, kaip gali atrodyti.

EŽTT praktikoje analizuojamo principo galiojimo ribos yra vertinamos gana įvairiai, priklausomai nuo bylos aplinkybių, baudžiamojo proceso specifikos, procesinės formos. Štai, pavyzdžiui, gali iškilti toks klausimas – nuo kada pradeda galioti minėto principo reikalavimai, jeigu, tarkime, baudžiamasis procesas nuo pirminio etapo (ikiteisminio tyrimo pradžios) iki proceso apeliacinės instancijos teisme vyko per kuo trumpiausią laiką, tačiau vėliau ši kaltinamojo teisė galėjo būti pažeista būtent apeliacinio proceso metu. EŽTT vienoje iš savo bylų – *Portington prieš Graikiją* (1998 m.) [18] šiuo klausimu nurodo, kad „pareiškėjo teisė į greitą teisminį nagrinėjimą apeliaciniame teisme šiuo atveju pradeda galioti nuo to momento, kada pareiškėjas su skundu kreipėsi į apeliacinį teismą“. Vadinas, pagal Konvencijos 6 str. kaltinimo pareiškimas asmeniui, kaip slenkstis, nuo kurio pradeda galioti proceso per kuo trumpiausią laiką reikalavimas, vertintinas platesniame kontekste. Šio teismo jurisprudencijoje pripažįstama, kad reikalavimas baudžiamąjį procesą atlikti per kuo trumpiausią laiką yra laikas, kai kompetentinga teisėsaugos institucija oficialiai pareiškia asmeniui įtarimą dėl veikos padarymo. Vis dėlto kaip įtarimo ar kaltinimo pareiškimas gali būti vertinama ir tai, kuomet imamasi kitų oficialių procesinių priemonių, liudijančių, jog asmuo gali tapti įtariamuoju (pavyzdžiui, *Foti ir kiti prieš Italiją* (1982 m.) [15], *Corigliano prieš Italiją* (1982 m.) [16]). Štai *Philippe Bertin-Mourot prieš Prancūziją* (2000 m.) [21] byloje teismas nurodė, kad tai gali būti ir tokia situacija, kuomet dėl kompetentingos institucijos veiksmų asmuo gali pagrįstai manyti, jog jo atžvilgiu netrukus gali prasidėti baudžiamasis persekiojimas. Kitose šio teismo bylose nurodoma, kad tai gali būti ir momentas, nuo kurio prasideda parengtinis tyrimas, kai išduodamas arešto ar kratos orderis, priimamas sprendimas sulaikyti ar suimti asmenį, ar laikas, kai asmeniui pranešama apie įtarimą ar kaltinimą, ar kai jam panaikinamas imuni-

tetas nuo baudžiamosios jurisdikcijos. Gali būti vertinamas ir momentas, kuomet išsiųstas arba gautas teisminis pranešimas ar pranešimas apie baudžiamojo proceso pradėjimą, galiausiai laikas, kai asmeniui paskiriamas gynėjas ar priimamas sprendimas konfiskuoti daiktus ir pan. [4, p. 22–24]. Šie pavyzdžiai liudija, kad Konvencijoje aptariamasis momentas vertinamas priklausomai nuo faktinių bylos aplinkybių. Tačiau viena aišku, kad būdingas paminėtų pavyzdžių esminis požymis – asmens baudžiamojo persekiojimo (pranešimo apie įtarimą, kaltinimo pateikimo ir pan.) tikimybė (galimybė). Tad kaip visa tai vertinti Lietuvos baudžiamojo proceso teisės kontekste, ką apima konvencinė „baudžiamojo kaltinimo pareiškimo“ sąvoka nacionalinės teisės lygmenyje?

Žinant tai, jog „baudžiamojo kaltinimo“ sąvokos problema dažnai „paslepama po nacionalinės teisės sparnu“, tradiciškai įprasta manyti, kad asmens kaltinimo baudžiamojoje byloje pradžia siejama su pranešimu apie įtarimą dėl konkrečios nusikalstamos veikos (BPK 187 str.) padarymo arba skundo įteikimas teismui privataus kaltinimo bylų procese (BPK 408 str.). Toks požiūris turbūt yra pernelyg siauras. Reikalavimas baudžiamąjį procesą atlikti per kuo trumpiausią laiką reiškia momentą ne tik nuo įtarimo pareiškimo asmeniui, bet ir tai, kuomet, vadovaujantis BPK nuostatomis, imamas kitų procesinių priemonių asmens atžvilgiu pagrįstai manant, kad jo atžvilgiu gali vykti baudžiamasis procesas, pvz., sulaikant asmenį, užklyptą darant nusikalstamą veiką ar tuoj po jos padarymo (BPK 140 str.), kaltinamajam įteikiant vieną pareiškimo dėl bylos nagrinėjimo pagreitinoto proceso tvarka egzempliorių (BPK 427 str.), asmeniui paduodant skundą ar jo teisėtam atstovui paduodant pareiškimą teismui privataus kaltinimo procese (BPK 407–408 str.) ir pan. Beje, pastebėtina gana įdomi aplinkybė, jog netgi kratos veiksmo pradžios momentas, jeigu po šio veiksmo asmuo yra laikinai sulaikomas, vertintinas kaip faktinis asmens baudžiamojo persekiojimo momentas, nuo kurio, kaip buvo minėta, asmuo turi teisę reikalauti proceso jo atžvilgiu per kuo trumpiausią laiką: „[...] *BPK 140 str. 9 dalyje nustatyta, kad laikino sulaikymo laikas įskaitomas į suėmimo ir bausmės laiką, o BPK 100 str. 5 dalyje įtvirtinta taisyklė, pagal kurią sulaikymo [...] terminai skaičiuojami nuo faktinio šių priemonių taikymo momento. Byloje esančiuose laikino sulaikymo protokole ir nutarime paleisti laikinai sulaikytą asmenį [...] užfiksuota, kad A. J. buvo sulaikytas nuo 2007 m. gegužės 10 d. 20 val. 15 min. iki 2007 m. gegužės 12 d. 19 val. 50 min. Taigi, formaliai žiūrint, sulaikymo laikas neviršija dviejų parų (sulaikymas truko 47 val. 35 min.). Tačiau pats A. J. [...] teigė, kad faktiškai buvo sulaikytas 2007 m. gegužės 10 d. 9 val. [...]. [...] kaltina-*

majame akte [...] nurodyta, jog A. J. buvo sulaikytas policijos pareigūnų kratos metu. [...]. Krata V. P. gyvenamajame name, kuriame buvo rasti pagamintas techninio etilo spiritas ir įranga jam gaminti, buvo atliekama 2007 m. gegužės 10 d. nuo 8 val. 5 min. iki 11 val. 55 min. [...]. Kratos protokole neužfiksuota, kad A. J. dalyvavo atliekant šį procesinį veiksma, kita vertus, tą pačią dieną nuo 14 val. 41 min. iki 18 val. 10 min. V. P. namo rūsyje buvo atliekamas kitas procesinis veiksmas – įrangos etilo alkoholiui gaminti apžiūra, kurioje dalyvavo ir A. J. [...]. Atsižvelgdama į tai, kad kaltinamajame akte ir teismo nuosprendyje A. J. sulaikymui „kratos metu“ suteikta faktinės aplinkybės reikšmė, kolegija laiko pagrįstais kasatoriaus argumentus, kad jis faktiškai buvo sulaikytas anksčiau nei užfiksuota laikino sulaikymo protokole [...].“ Be to, teisinėje literatūroje nurodoma, kad siekiant garantuoti asmens (įtariamojo) teisę į gynybą, reikia pripažinti, kad kaltinimas atsiranda nuo to momento, kai konkretaus asmens teisinė padėtis „stipriai veikiama“ valstybės pareigūnų veiksmų, pagrįstų įtarimu, t. y. kai prieš konkretų asmenį pradedami rinkti duomenys. „Kaltinimo“ samprata turi būti suvokiama plačiau: ji apima ne tik formalų traktavimą, bet ir procedūrinius reikalavimus, pavyzdžiui, informavimą asmens, prieš kurį atliekami valstybės institucijų (pareigūnų) veiksmai; galimybės pasiruošti gynybai suteikimą ir pan. Kitaip tariant, „kaltinimas“ pradeda egzistuoti jau nuo to momento, kai konkrečios valstybės institucijos, remdamosi įtariamo pagrindu iškeltomis prielaidomis dėl galimo asmens kaltumo, atlieka konkrečius veiksmus jo atžvilgiu [6, p. 35].

Taigi, teisę reikalauti baudžiamąjo proceso per kuo trumpiausią laiką asmuo įgyja nuo to momento, kai galima pagrįstai manyti, jog jo atžvilgiu bus pradedamas baudžiamasis persekiojimas. Pagrįstą manymą, šiuo atveju, suponuoja valstybės institucijų ar pareigūnų aktyvūs veiksmai, iš kurių galima daryti prielaidą, kad konkretus asmuo faktiškai pradedamas įtarinėti nusikalstamos veikos padarymu. Ir nors akivaizdu, jog laiko tarpas tarp faktinio ir oficialaus įtariamo gali būti tik simbolinis, vis dėlto svarbu suvokti pačią esmę – kaltinimo pradžia baudžiamajame procese ne visuomet tiesiogiai gali priklausyti nuo sąvokų „įtarimas“ ar „kaltinimas“ konkrečios baudžiamosios bylos dokumentuose. Bet kuris procesą vykdančio subjekto procesinis veiksmas (pvz., laikinas sulaikymas), simbolizuojantis šio pareigūno veiklą asmeniui persekioti *sensu largo*, gali būti traktuojamas kaip kaltinimas analizuojamo principo prasme. Pateiktinas pavyzdys – asmuo, kuris apklausiamas apie jo paties padarytą nusikalstamą veiką ir pagal BPK 80 str. 1 punktą sutikęs duoti tokius parodymus (šiuo atveju laikomasi ir BPK 82 str. 3 dalies nuostatų), būdamas liudytojas, pagrįstai

gali manyti, kad ateityje bus persekiojamas baudžiamąja tvarka. Vadinasi, tokio asmens, kaip liudytojo, apklausa gali simbolizuoti būsimo įtarimo (kaltinimo) jo atžvilgiu tikimybę (prielaidą). O tai žymi apklausos momentą, nuo kurio toks asmuo įgyja subjekcinę teisę reikalauti, kad procesas trukėtų kuo trumpiausią laiką. Taigi, šiuo atveju turi pagrindą prognozė, kad yra didesnio ar mažesnio laipsnio tikimybė dėl galimo įtarimo (kaltinimo) [9, p. 286–298].

PROCESO PER KUO TRUMPIAUSIĄ LAIKĄ VERTINIMO ASPEKTAI

Baudžiamojo proceso teorijoje vadovaujamosi nuostata, jog vertinant baudžiamosios bylos tyrimo bei teismo nagrinėjimo proceso ilgumą, būtina atsižvelgti į EŽTT praktikuojamus tris aspektus. Jie yra, pirma, bylos sudėtingumas, antra, proceso dalyvio (įtariamojo, kaltinamojo, nuteistojo) elgesys bylos tyrimo bei teismo nagrinėjimo metu ir, trečia, valdžios institucijų elgesys ir to poveikis konkrečios baudžiamosios bylos tyrimui ar nagrinėjimui. Šių aspektų turinys buvo atskleistas ne vienoje ir EŽTT byloje prieš Lietuvą, pvz., *Šlezevičius prieš Lietuvą* (2001 m.), *Meilus prieš Lietuvą* (2003 m.), *Girdauskas prieš Lietuvą* (2003 m.) ir t. t. Minėtieji aspektai konkrečioje baudžiamojoje byloje, dėl kurios trukmės pagrįstumo gali būti keliamas klausimas, vertintini neatsietai nuo visumos, t. y. laikantis *pars pro toto* principo. Pagal tai kiekvienas aspektas vertintinas neatsietai nuo likusiųjų, nes priešingu atveju, t. y. kuri nors vieną išskiriant, kyla grėsmė dėl nevisapusiško požiūrio į proceso veiksmingumą. Taip vienos vertybės taptų mažiau vertingos, o kitos – per svarbios. Taigi, išskiriant vieną vertinimo aspektą kaip svarbiausią iš proceso per kuo trumpiausią laiką galima sujaukti procesinių garantijų dėsningumą, jų darną ir, be abejo, visą bylos procesinę architektūrą.

Vis dėlto sprendžiant kokius aspektus turėtų sąlygoti procesą per kuo trumpiausią laiką, nėra vieningo sutarimo. Dėl to galima daryti prielaidą, jog kai kurie autoriai, sprenddami civilinio ar baudžiamojo pobūdžio teisinius klausimus, nenori diferencijuoti analizuojamo principo. Pvz., E. Dinjens, W. Henning mano, kad proceso trukmės vertinimo klausimai, turi būti tapatūs nesvarbu, kokio pobūdžio byla sprendžiama – civilinė ar baudžiamoji. Ar būtina vertinti visus aspektus, ar tik dalį jų, lemia konkrečios bylos aplinkybės. Autorių nuomone, kiekvienoje byloje, kur tik keliamas proceso trukmės pagrįstumo klausimas, be jau minėtų aspektų, vertintini ir šie kiti, t. y. koks pavojus kyla ar gali kilti proceso būklei, jo dalyvių (šiuo aspektu – įtariamojo, kaltinamojo ar nu-

teistojo) procesinėms teisėms ar interesams [3, p. 9–13]. Iš tikrųjų, pastebėtina, kad ginamo intereso svarba, kaip aspektas, paprastai vertinamas sprendžiant tik civilinio pobūdžio teisinius klausimus. Baudžiamųjų bylų praktikoje šiuo aspektu paprastai nesidomima. Tokiam požiūriui vargu ar galima pritarti. Mat baudžiamasis procesas nėra vien tik savaeigis viešąjį interesą ginantis mechanizmas, bet ir dažnai nuo konkretaus asmens procesinių interesų, taigi ir valios, priklausomas procesinis teisinis instrumentarijus. Antai kaltininko intereso svarbą baudžiamajame procese liudija atitinkamos BPK nuostatos. BPK 273 str. 1 dalyje numatyta, kad pirmosios instancijos teismas gali nuspręsti, ar sutrumpinti įrodymų tyrimą teisme, jeigu, be kitų sąlygų, kaltinamasis teismui savo valia prisipažino esąs kaltas, pageidauja tuoj pat duoti parodymus ir sutinka, kad kiti įrodymai nebūtų tiriami. Vadinasi, vieni ar kiti procese sprendžiami klausimai priklauso nuo kaltininko valios, t. y. jo interesų, kad procesas būtų baigiamas kuo greičiau. Kitas pavyzdys – kaltinamojo valia, kurią sąlygoja atitinkamas interesas, svarbi ir siekiant baudžiamąjį procesą užbaigti teismo baudžiamuoju įsakymu. BPK 418 str. 3 dalyje numatyta, kad vien prokuroro sprendimo nepakanka procesui užbaigti teismo baudžiamuoju įsakymu. Būtinai ir kaltinamojo sutikimas. Panaši situacija yra ir su pagreitinoto proceso sąlygomis. BPK 428 str. 1 dalis numato, kad teismas paklausia kaltinamojo, ar šis sutinka būti teisiamas tuoj pat, ar nori, jog bylos nagrinėjimas teisme vyktų vėliau. Taigi, visi šie pavyzdžiai rodo, kad, sprendžiant ir baudžiamąjį kaltinimo teisinius proceso trukmės pagrindimo klausimus, dažnai būtina atsižvelgti į proceso dalyvio interesus. Tai akivaizdžiai matyti ir nagrinėjant galimą priešiškinio skundą (BPK 410 str.) privataus kaltinimo bylų procese. Panašios praktikos laikomasi ir Slovėnijos teisėje, kur, remiantis 2006 m. rugpjūčio 21 d. Aktu dėl teisės į teismą be pateisinamo delsimo apsaugos, išskiriami aspektai, galintys lemti proceso trukmę: bylos sudėtingumas fakto ir teisės požiūriu, proceso šalių elgesys ir įstatymų apibrėžti terminai, bylos nagrinėjimo būdas prieš paduodant ir padavus skundą dėl proceso terminų nesilaikymo, bylos pobūdis ir reikšmė proceso šaliai. Štai *common law* tradicijų valstybėse, būtent Jungtinėse Amerikos Valstijose, šios šalies Aukščiausiasis Teismas *Barker prieš Wingo* byloje (1972 m.) suformulavo keturis aspektus, į kuriuos būtina atsižvelgti vertinant baudžiamosios bylos proceso trukmę. Tai: 1) delsimo trukmė; 2) delsimo priežastis; 3) duomenys, iš kurių galima spręsti, ar kaltininkas proceso metu anksčiau gynė savo teisę į trumpą procesą; 4) duomenys, iš kurių galima spręsti, kaip stipriai kaltininkas nukentėjo dėl proceso ilgos trukmės (gal buvo pažeistos ar kitaip atribotos jo

procesinės garantijos) [7, p. 236]. Žinotina, jog vieno ar tik kelių iš čia minėtų aspektų vertinimo nepakanka norint pateisinti proceso delsimą arba jį laikyti procesiniu pažeidimu. Būtina vertinti absoliučiai visus aspektus [12, p. 324].

Taigi, proceso per kuo trumpiausią laiką vertinimo aspektai, nesvarbu, kas bus vertinama, t. y. ar bylos sudėtingumas, ar valdžios institucijų delsimas, ar kitokios aplinkybės, sąlygojusios proceso trukmę, visuomet apima faktinius arba/ir teisinius aspektus. Nuo pastarųjų turinio, vietos ir įtakos baudžiamajai procesinei veiklai dažniausiai ir pradedama vertinti, ar procesas vyko per kuo trumpiausią laiką. Faktinės bei teinės baudžiamosios bylos aplinkybės, kurios *per se* yra neišvengiamos ir tiesiog būtinos, ir lemia faktinius bei teisinius aspektus arba yra jų pagrindas. Todėl čia tenka pagvildinti kai kurių minėtų aspektų skirtumus bei jų teoriją ir praktiką.

Vertinant ikiteisminio bylos tyrimo ir jos teismo nagrinėjimo trukmę, yra svarbūs šie *faktiniai* aspektai: a) padarytų nusikalstamų veikų skaičius; b) trauktinų baudžiamojon atsakomybėn asmenų skaičius; c) atliekamų ar atliktų procesinių veiksmų kiekis; d) procesinių veiksmų procedūrų sudėtingumas (pvz., atliekamos dokumentinės revizijos); e) baudžiamojo proceso dalyvių, ypač, įtariamojo, kaltinamojo, nuteistojo ar nukentėjusiojo, sveikatos būklė; f) įtariamojo, kaltinamojo ar nuteistojo elgesys; g) valdžios institucijų elgesys (konkrečių pareigūnų bylos vedimo būdas); h) vienos ar kitos proceso stadijos ar etapo ypatumas; i) tarptautinio elemento buvimas byloje renkant duomenis (pvz., kreipimasis į užsienio teisėsaugos institucijas dėl teinės pagalbos suteikimo); j) konkrečios bylos aplinkybės (baudžiamosios bylos išskirtinė situacija) ir pan.

Prie *teisinių* bylos aspektų priskirtina: a) siekis užtikrinti kitus konkrečios bylos baudžiamojo proceso principus (pvz., proceso išsamumas); b) neaiški inkriminuojamų nusikalstamų veikų teismo vertinimo praktika; c) baudžiamosios bylos apimtis (pvz., kai į vieną bylą sujungtos kelios bylos); d) bylos sudėtingumas dėl to, kad tiriami ar nagrinėjami sunkūs ar labai sunkūs nusikaltimai; e) bylos sustabdymas ar pertraukų darymas ir pan. Taigi, teisiniai aspektai, lemiantys bylos sudėtingumą, gali būti teisės aktų pakeitimai, teismų klausimų sudėtingumas (reikšmingas vertinant pareigūnų darbo byloje apimtį, proceso eigai turintis įtakos kelių bylų procesų tarpusavio ryšys, jų sujungimas ir kt.).

Sprendžiant, ar buvo laikytasi proceso per kuo trumpiausią laiką principo reikalavimų, būtina įvertinti, ar faktiniai ir teisiniai bylos aspektai iš tiesų galėjo lemti ikiteisminio tyrimo ar teismo nagrinėjimo delsimą, ar gali būti pateisinamas pareigūnų ar institucijų veiklos neintensyvumas (neoperatyvumas). Šiuo

aspektu paminėtina *Šleževičius prieš Lietuvą* byla, kurioje EŽTT vertino, ar teisė į procesą per kuo trumpiausią laiką nebuvo suvaržyta dėl paties peticijos pateikėjo, ar bylą tiriančių pareigūnų elgesio. Teismas, nurodydamas, kad „[...] *bylą tiriantys pareigūnai neparodė nei pakankamo griežtumo, nei stropumo. Lietuvos teismai atsisakė nagrinėti bylą tris kartus – 1997, 1998 ir 1999 metais, nurodydami, kad pateikti kaltinimai nėra aiškūs. Į bylos procesą buvo įtrauktas ir Konstitucinis Teismas. Tačiau aiškūs ir konkretūs kaltinimai niekad nebuvo suformuluoti, o teisminis bylos nagrinėjimas neįvyko. Teismas taip pat nustatė, kad peticijos pateikėjas nėra kaltas dėl minėtų delsimų, jo veiksmuose negalima išžiūrėti jokio nepateisinamo elgesio*“, konstatavo, jog bylos tyrimo procesas buvo per ilgas ir neatitiko Konvencijos 6 str. 1 dalyje numatyto įmanomai trumpiausio (protingo) laiko principo [8, p. 215]. Dar griežtesnės pozicijos EŽTT laikėsi *Guincho prieš Portugaliją* byloje [17] (1984 m.), kurioje pabrėžė, jog „*Vyriausybė teigė, kad nagrinėjant bylą abiejuose teismuose, tiek Vila Franca de Xira apskrities teisme, tiek Lisabonos apskrities teisme, nuo normos buvo nukrypta dėl sutrikusio institucijų darbo, kuris buvo Portugalijos grįžimo prie demokratijos pasekmė [...]. Tuo metu, kaip pareiškė Vyriausybė, [...] mažai patirties turintys teisėjai buvo paskirti vykdyti teisingumą apkrautuose darbu teismuose. Nepaisant to, kompetentingos institucijos, būtent: Aukščiausioji magistratūros taryba, darė viską, ką galėjo, kad pakeistų situaciją [...]. Teismas pripažįsta pirmojo argumento svarbą. Jis negali nepastebėti, jog demokratijos atkūrimas Portugalijoje 1974 m. balandžio mėn. buvo susijęs su šalies teisinės sistemos reforma, kuri buvo vykdoma sudėtingomis sąlygomis, neturinčiomis analogų daugumoje kitų Europos valstybių [...].*

Vis dėlto šiuo klausimu Teismas turi sutikti su Komisijos ir pareiškėjo nuomone. Ratifikuodama Konvenciją Portugalija įsipareigojo, kad „kiekvienam (jos) jurisdikcijai priklausančiam asmeniui garantuoja šios Konvencijos I skyriuje apibrėžtas teises bei laisves“ [...]. [...] Portugalija įsipareigojo tvarkyti savo teisinę sistemą taip, kad ji būtų suderinta su Konvencijos 6 straipsnio 1 § reikalavimais, įskaitant ir teisminį bylos nagrinėjimą „per įmanomai trumpiausią laiką“ [...]. Teismas dar sykį norėtų atkreipti dėmesį į ypatingą šio reikalavimo svarbą tinkamai vykdant teisingumą.“ Štai Lietuvos teismų praktikos pavyzdžiai įvairiose bylose rodo, kad vertinant vienus ar kitus faktinius bei teisinius bylos aspektus, konstatuojami atitinkami analizuojamo principo pažeidimai, susiję su valdžios institucijų elgesiu, t. y. delsimu priimti atitinkamus procesinius sprendimus: „[...] kolegija sutinka su pirmosios instancijos teismo išvada, kad [...] byloje, kurioje buvo kaltinamas ieškovas, buvo delsimų požymių. [...] pirmosios instancijos teismas pagrįs-

tai atkreipė dėmesį į tai, jog ieškovas įtariamuoju apklaustas 2000 m. spalio 21 d., o nutarimas skirti jam psichiatrinę ekspertizę priimtas tik 2000 m. lapkričio 30 d. Nors 2000 m. lapkričio 30 d. teismo psichiatrinės ekspertizės aktu konstatuota, kad reikalinga atlikti stacionarinę teismo psichiatrinę ekspertizę, ji paskirta tik 2000 m. gruodžio 27 d. 2001 m. vasario 9 d. stacionarinės ekspertizės aktu nustatyta, kad ieškovas serga psichine liga, tačiau nutarimas skirti priverčiamąsias medicininio pobūdžio priemones priimtas tik 2001 m. kovo 21 d. Byloje nėra įrodymų, pateisinančių delsimą ieškovo atžvilgiu. Atsižvelgiant į nurodytas aplinkybes, manyti, kad bylos tyrimas galėjo būti atliktas sparčiau, o nepagrįstu delsimu valstybės pareigūnai nevykdė pareigos ypač stropiai organizuoti procesą“ [31].

Proceso greitumo principo pažeidimai dažni ir dėl bylos tyrimo netinkamo organizavimo. Šiuo aspektu paminėtina viena žymesnių bylų: „[...] byloje pateikti faktai apie tyrimą dėl stambaus masto kontrabandos visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje (...) buvo apklausta daugiau kaip du šimtai liudytojų, atlikti poėmiai ir kratos, keturiolika teismo ekspertizių, septyniolika kartų kreiptasi teisinės pagalbos; baudžiamojon atsakomybėn patraukti dvidešimt trys asmenys; bylos apimtis – 80 tomų). (...) teismas, vertindamas bylos sudėtingumą faktų aspektu, atsižvelgė į tyrėjų atliktus veiksmus dėl ieškovės, tačiau nevertino visos bylos konteksto. Kolegija atkreipia dėmesį į tai, kad, vertinant proceso trukmę byloje, kurioje įtariamai ar kaltinami keli asmenys, bylos sudėtingumas gali būti pateisinama ilgesnio proceso priežastis, jeigu tų asmenų veikos taip susijusios, kad jų negalima išskirti, nes dėl to nukentės teisingumo interesai. Tokiu atveju procesinių veiksmų atlikimas dėl kitų su įtariamuoju ar kaltinamuoju susijusių asmenų reiškia pateisinamą procesinį aktyvumą visoje byloje. Kolegija atsižvelgia į apeliacinės instancijos teismo nustatytas aplinkybes, reikšmingas vertinant ilgo proceso šioje byloje pateisinamumą: 1) ieškove buvo įtariama tarnybiniu klastojimu, o faktai apie jos galimą bendradarbiavimą kontrabandoje nebuvo nustatinėjami; 2) įrodinėjimas vyko dokumentų poėmio ir jų tyrimo pagrindu; 3) nepasinaudota galimybe išskirti bylą ir perduoti teismui [...]. Ieškovei įtarimai buvo pareikšti ir visi su ja susiję procesiniai veiksmai byloje atlikti 1998 metais. Įrodymai buvo surinkti 1998 m. ir su ieškove susiję procesiniai veiksmai byloje nebuvo atliekami daugiau kaip penkerius metus. [...] byloje nenumatyta priežasčių, dėl kurių baudžiamoji byla dėl ieškovės negalėjo būti išskirta, užtikrinant jos teises į tinkamą teismo procesą. [...] nuo 1998 m. iki 2004 m., kol suėjo patraukimo baudžiamojon atsakomybėn terminai, ikiteisminio tyrimo institucijos neleistinai delsė perduoti ieškovei bylą teismui. Šiuo atveju bylos sudėtingumas nepateisina proceso trukmės, nes dėl ieškovės nepasinaudota galimybe jo

trukmę sumažinti, įgyvendinant procesinę teisę išskirti bylą ir perduoti teismui, nors dėl kai kurių asmenų byla buvo išskirta. Bylos išskyrimas laiku gali užkirsti kelią nepagrįstam procesiniam delsimui [...]. [...] tyrimo institucijos nepateisinimai ilgai neperdavė bylos į teismą, taip pažeisdamos ieškovės teisę į neuždelstą procesą. Ilgą laiką būdama kaltinamoji, ieškovė išgyveno netikrumo dėl baudžiamąjį procesą prieš ją baigties būseną, be to, ši procesinė padėtis nepateisinamai ilgai riboja kitas jos teises: teisę laisvai judėti (rašytinis pasižadėjimas neišvykti iš gyvenamosios vietos), turtines teises (turtas buvo areštuotas). Šie apribojimai galiojo nuo 1998 m. kovo iki 2004 m. sausio mėnesio. Nuo 1998 m. gruodžio 21 d. iki 2002 m. liepos 1 d. buvo apribotos jos darbo teisės (nušalinta nuo pareigų)“ [27]. Atitinkamai paminėtina ir EŽTT *Starace prieš Italiją* [20] (2000 m.) byla. Joje teismas, konstatuodamas Konvencijos pažeidimą, nurodė, jog proceso metu baudžiamąjį procesą vykdantys pareigūnai stokojo iniciatyvos ir nepagrįstai elgėsi, nes teisminį nagrinėjimą atidėliojo ar nutraukė tris kartus. Kompetentingos institucijos neatliko tinkamo įmonės audito ir nenustatė, neapklausė nukentėjusiųjų nuo inkriminuojamų veikų.

Pastebėtina, kad nemažą dalį analizuojamo principo pažeidimų sąlygojo su procesinių prievartos priemonių taikymo (skyrimo ar pratęsimo) sąlygų ir pagrindų nesilaikymas. Dažnai taip pasitaiko kai ikiteisminį tyrimą atliekantys subjektai per pratęsto suėmimo laikotarpį neatlieka jokių veiksmų ar tyrimą atlieka pasyviai: „[...] per paskirtą suėmimo terminą ar pratęstą suėmimo laikotarpį neatliekant nuoseklių baudžiamąjoje byloje tyrimo veiksmų, kuriais būtų siekiama išaiškinti kaltinamojo ar kitų asmenų galimą dalyvavimą padarant nusikaltimą, pasyvus ikiteisminis tyrimas kaltinamojo atžvilgiu reiškia [...] asmens teisės į bylos nagrinėjimą per įmanomai trumpiausią laiką, pažeidimą. [...] ne pats suėmimo trukmės faktas, bet neadekvati suėmimo trukmė bylos tyrimo eiga pažeidžia nurodytą Konvencijos nuostatą [...]. [...] teismas, sprenddamas dėl ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokurorų veiksmų teisėtumo, ieškovo suėmimo teisėtumo [...], atsižvelgia į faktinę suėmimo trukmę, suėmimo trukmės materialinius, moralinius ir kitokius padarinius suimtajam, suimtojo elgesį, tyrimo eigą, jo intensyvumą, kryptingumą bei operatyvumą, tyrimo institucijų elgesį, bylos sudėtingumą, liudytojų skaičių, bylos rezultatą, į tai, kad ikiteisminio tyrimo institucijos ir pareigūnai bylos tyrimo metu nėra varžomi teismo paskirta suėmimo trukme tuo atveju, kuomet suėmimo paskyrimas ar jo pratęsimas grindžiamas būtinybe sklandžiai atlikti tam tikrus tyrimo veiksmus, be to, išnykus reikalingumui, turi teisę pakeisti kardomąją priemonę lengvesnę“ [30]. Taigi, visais atvejais ikiteisminio tyrimo bei bylos nagrinėjimo teisme trukmė, suimtojo asmens laikymo kardomajame kalnime

laikotarpis negali viršyti baudžiamojo proceso įstatymuose nustatytų terminų. Žinotina, kad ir faktinė procesinių veiksmų atlikimo trukmė, laikotarpiai tarp atskirų procesinių veiksmų turi būti pateisinantys būtinumą laikyti asmenį suimta. Kartais nukrypstama nuo valstybės įsipareigojimų užtikrinti kiekvienam asmeniui įmanomai trumpiausią bylos nagrinėjimą ir tuo pažeidžiama asmens teisė į laisvę nesant objektyvaus būtinumo trunkamai ilgai riboti tokią teisę. Taip esti atvejais, kai ikiteisminio tyrimo institucijų procesiniams veiksams atlikti suėmimo terminas nėra maksimaliai trumpiausias, kad pateisintų tinkamą bylos tyrimą. Vadinasi, procesinių veiksmų atlikimo faktinė trukmė ir tarpiniai laikotarpiai tarp atskirų procesinių veiksmų yra per ilgi, nepagrindžiantys sugaišto laiko. Pasitaiko ir tokių atvejų, kuomet asmens teisė į procesą per kuo trumpiausią laiką suvaržoma sprendžiant jo civilinio pobūdžio teisių ir pareigų klausimus: „*Ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuratūros ir teismo veiksmų neteisėtumą sąlygojo ir nepateisinamai ilga ieškovo turto arešto trukmė – 8 metai. [...] Tai, kad [...] byloje buvo pažeista teisė į bylos išnagrinėjimą per įmanomai trumpiausią laiką, pripažino Europos žmogaus teisių teismas 2003 m. gruodžio 11 d. sprendimu byloje G. prieš Lietuvą [...]. Beveik visą nepateisinamai ilgą baudžiamosios bylos nagrinėjimo laiką buvo neteisėtai areštuotas UAB „Naujapilė“ turtas, todėl buvo pažeistas valstybės kontrolės asmenų naudojimuisi nuosavybe proporcingumo bendrajam interesui principas [...]. Šiuo [...] atveju proporcingumo bendrajam interesui principui prieštaravo nepateisinamai ilgas ieškovo turtinių teisių apribojimas, todėl ir šiuo aspektu ikiteisminio tyrimo, prokuratūros pareigūnų ir teismo veiksmai taip pat laikytini neteisėtais“ [29].*

Proceso per kuo trumpiausią laiką principo reikalavimų vykdymas yra viena iš sąlygų siekiant garantuoti asmens teisę į teisingą teismą. Nors įstatymuose ir nėra numatyti konkretūs aspektai, apibrėžiantys proceso trukmės tikslingumą ir pagrįstumą, vertinant principo įgyvendinimo turinį kiekvienu atveju būtina įvertinti faktinių ir teisinių bylos aplinkybių visumą, susiformavusią praktiškai bei tai, kokios tai turėjo įtakos realizuojant baudžiamojo proceso paskirtį.

IŠVADOS

Išanalizavus proceso per kuo trumpiausią laiką teisinio principo esmę, jo galiojimo ribas bei proceso trukmės vertinimo aspektus, galima daryti šias išvadas:

1. Proceso per kuo trumpiausią laiką teisinio principo esmė – procesiniai veiksmai ir sprendimai byloje turi būti atliekami ar priimami per pagrįstą, pateisintą bylos aplinkybėmis laiko terminą.

2. Teisę reikalauti baudžiamojo proceso per kuo trumpiausią laiką asmuo įgyja tuomet, kai yra pagrindo manyti, jog jo atžvilgiu bus pradėdamas baudžiamasis persekiojimas. Pagrįstą manymą lemia didesnio ar mažesnio laipsnio tikimybės dėl galimo įtarimo (kaltinimo) prognozavimas. Taigi, proceso per kuo trumpiausią laiką principas pradeda galioti ne tik nuo įtarimo pareiškimo ar kaltinimo pateikimo momento, bet ir anksčiau, t. y. kai proceso metu pagrįstai galima manyti, kad asmens atžvilgiu gali būti vykdomas baudžiamasis persekiojimas.

3. Nors įstatymuose nėra numatytų konkrečių aspektų, apibrėžiančių proceso trukmės tikslumą ir pagrįstumą, vertinant principo įgyvendinimo turinį kiekvienu atveju būtina atsižvelgti į faktinių ir teisinių bylos aplinkybių visumą, susiformavusią praktiką bei poveikį, padarytą realizuojant baudžiamojo proceso paskirtį. Reikia įvertinti ne tik bylos sudėtingumą, įtariamojo, kaltinamojo ir nu-teistojo elgesį bei procesą vykdančių institucijų ir pareigūnų veiksmus, kaip aspektus, bet ir proceso dalyvio intereso, kartais lemiančio proceso kryptį, esmę.

LITERATŪRA

I. Teisės aktai

1. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Valstybės žinios. 1995, Nr. 40-987; 1996, Nr. 5-112; 1999, Nr. 61-1975; 2000, Nr. 96-3016; 2004, Nr. 77-2654; 2005, Nr. 74-2677; 2006, Nr. 17-595.

2. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendini-mo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas (su pakeitimais ir papildymais) // Valstybės ži-nios. 2002, Nr. 37-1341.

II. Specialioji literatūra

3. *Dinjens E., Henning W.* Undue Delay in the case-law of the European Court of Human Rights. 2nd November, 2001. Amsterdam International Law Clinic.

4. *Edel F.* The Length of Civil and Criminal Proceedings in the Case-Law of the European Court of Human Rights // Human Rights Files, 2007, No. 16.

5. *Goda G.* Kardomasis kalinimas ir žmogaus teisių apsauga (lyginamoji teisinė analizė). Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai: teisė, Vilnius: Vilniaus universitetas, 1995.

6. *Gušauskienė M.* Teisė į gynybą atskleidžiant ir tiriant nusikalstamas veikas: teorinės teisinės prielaidos ir praktinio taikymo problemos. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai: teisė (01 S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007.

7. *Hall Daniel E.* Criminal Procedure and the Constitution. Boston: Delmar Publishers, 1997.

8. *Jočienė D., Čilinskas K.* Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius: UAB „Petro ofsetas“, 2004.
9. *Merkevičius R.* Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata. Monografija. Vilnius: VĮ Registrų centro Teisinės informacijos departamentas, 2008.
10. *Trechsel S.* Human Rights in Criminal Proceedings. Oxford: Oxford university press, 2005.
11. *Vėlyvis S., Jonaitis M.* XII lentelių įstatymai ir jų komentaras. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007.
12. *V. del Carmen R.* Criminal Procedure: Law and Practice. 2nd edition. Pasific Grove: Cole Publishing Company, 1991.
13. *Zappalà S.* Human Rights in International Criminal Proceedings. Oxford: Oxford university press, 2005.

III. Europos žmogaus teisių teismo praktika

14. Council of Europe. European Court of Human Rights. Case of Neumeister v. Austria, Appl. No. 1936/63, judgment of the 27th of June, 1968.
15. Council of Europe. European Court of Human Rights. Case of Foti and others v. Italy, Appl. No. 7604/76; 7719/76; 7781/77; 7913/77, judgment of the 10th of December, 1982.
16. Council of Europe. European Court of Human Rights. Case of Corigliano v. Italy, Appl. No. 8304/78, judgment of the 10th of December, 1982.
17. Council of Europe. European Court of Human Rights. Case of Guincho v. Portugal, Appl. No. 8990/80, judgment of the 10th of July, 1984.
18. Council of Europe. European Court of Human Rights. Case of Portington v. Greece, Appl. No. 28523/95, judgment of the 23rd of September, 1998.
19. Council of Europe. European Court of Human Rights. Case of Bottazzi v. Italy, Appl. No. 34884/97, judgment of the 28th of July, 1999.
20. Council of Europe. European Court of Human Rights. Case of Starace v. Italy, Appl. No. 34081/96, judgment of the 27th of April, 2000.
21. Council of Europe. European Court of Human Rights. Case of Philippe Bertin-Mourov v. France, Appl. No. 36343/97, judgment of the 2nd of August, 2000.
22. Council of Europe. European Court of Human Rights. Case of Slezevicius v. Lithuania, Appl. No. 55479/00, judgment of the 13th of November, 2001.
23. Council of Europe. European Court of Human Rights. Case of Schumacher v. Luxembourg, Appl. No. 63286/00, judgment of the 25th of November, 2003.
24. Council of Europe. European Court of Human Rights. Case of Girdauskas v. Lithuania, Appl. No. 70661/01, judgment of the 11th of December, 2003.

IV. Lietuvos teismų praktika

25. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 3K-7-298/2004 m.
 26. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K-600/2007 m.
 27. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 3K-7-7/2007 m.
 28. Lietuvos apeliacinio teismo apeliacinė byla Nr. 2A-282/2004 m.
 29. Lietuvos apeliacinio teismo apeliacinė byla Nr. 2A-214/2005 m.
 30. Lietuvos apeliacinio teismo apeliacinė byla Nr. 2A-148/2007 m.
 31. Lietuvos apeliacinio teismo apeliacinė byla Nr. 2A-536/2007 m.
-

Dr. Raimundas JURKA

Lecturer for the Department of Criminal
Procedure Law faculty
Mykolas Romeris university
Director of Criminal Justice Department
The Ministry of Justice
of the Republic of Lithuania

LEGAL PRINCIPLE OF PROCEDURE WITHIN A REASONABLE TIME: CONCEPTION AND THE PROBLEMS OF IMPLEMENTATION

Summary

The article is dedicated to the problematic of the conception and implementation issues of the legal principle of procedure within a reasonable time. On the grounds of the analysis, the article discovers the gist and the meaning of the principle. There is a conclusion in the article *inter alia*, – the effect of the principle of procedure within a reasonable time is not only tied with suspicion and indictment, moreover – it is also tied with any reasoned assumption about probable prosecution due to various procedural acts, which were carried by criminal procedure officers. The author, after summing-up the arguments, draws the conclusion, that it is important to estimate the point of procedural interest of a suspect, defendant or sentenced person.

Straipsnis redakcijai įteiktas 2009 m. sausio 28 d.